

JOAN MARTÍ I CASTELL

ALGUNS SUPÒSITS PER A LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA (*)

Abans d'entrar directament en matèria, vull fer algunes consideracions. Primerament, que el meu discurs és inevitablement polític; per una raó molt simple: la normalització lingüística és arreu un procés eminentment polític. Hem d'abandonar definitivament el prejudici que la ciència no ha d'entrar en segons quins terrenys, ja que pot ésser un parany per privar-nos d'incidir en qüestions que afecten directament la nostra existència. Segonament, que l'única cosa que pretenc és de reflexionar sobre punts elementals, fins i tot obvis; tanmateix, en tots els camps del saber hi ha evidències que s'han de recuperar críticament per poder situar correctament els problemes. Tercerament, que no és intenció principal meva de donar respostes incontestables per a una política lingüística, perquè les opcions poden ésser vàries: cerco de sotmetre a revisió el procés de normalització lingüística, puix que penso que ha entrat en un estadi de passivitat o de funcionament per inèrcia que s'ha d'examinar; especialment en un moment en què s'han fet palesos neguits seriosos sobre el futur de la llengua catalana¹.

I

Normalització significa «l'acció i/o l'efecte de fer o de fer-se normal». Així, doncs, la normalització lingüística s'ha d'entendre com el procés pel qual la llengua arriba a una situació de normalitat; tant pel que fa a la freqüència, l'àmbit i les funcions d'ús, com pel que fa a la codificació.

Hom està, per tant, obligat a explicar què s'entén per *normalitat* en l'existència d'un idioma. I no hi cap l'ambigüitat. Són possibles, si de cas, apreciacions contraposades; cal, no gensmenys, que els qui tenen la responsabilitat de la política lingüística diguin quines són les se-

(*) Aquest treball té com a base una ponència presentada al VI. è Col.loqui de la North American Catalan Society (NACS) (Universitat de British Columbia, Vancouver, Canadà, 23-26 de maig de 1990).

ves, atès que el procés de normalització en depèn bàsicament; la qual cosa suposa inevitablement adhesions i rebuigs, però la incomoditat de la divisió no justifica eludir aquest deure.

Normal és un terme que de manera absoluta no significa res. Té un valor particularment relatiu. Les principals accepcions reconegudes són: «d'acord amb una norma establerta» i «que no se separa del seu estat natural». Si les apliquem a la realitat d'una llengua, augmenta encara la relativitat, ja que, a un sistema lingüístic, no podem atribuir-li un *estat natural* determinat; per tant, hem de limitar-nos a la noció de *norma establerta*.

Una cosa és clara: quan algú individualment o una comunitat en el seu conjunt es plantegen la necessitat de normalitzar la seva existència global o aspectes particulars, és que es reconeixen dos fets: 1) que són anormals, i 2) que cal que deixin d'esser-ho. El problema, però, és determinar on radica l'anomalia i, doncs, quina solució es preveu que l'ha de neutralitzar; és a dir, què és el que s'interpreta com d'acord amb la norma establerta a què m'he referit.

Si això no es concreta, ¿com es pot endegar un procés que no podrà tenir una direcció clara i una fita a assolir?

El primer objectiu d'una política lingüística és la delimitació d'aquesta norma; o sigui, l'especificació de quin ha d'ésser el marc real i legal de l'idioma; marc que, en la situació de llengües en contacte també haurà d'incidir directament o indirectament en aquella o aquelles que provoquen la anormalitat.

És indefugible la definició del punt de referència; encara que signifiqui plantejar un procés que circumstancialment resulti utòpic.

II

Resulta versemblant d'omplir els conceptes «normal» i «normalitat» amb una connotació, al marge de l'àmbit en què s'apliquin: la de la manca de conflicte. Qui està en conflicte — amb si mateix o amb els altres — viu anòmalament?

Si acceptem que la situació normal d'una llengua s'ha d'establir en aquests termes, haurem d'admetre ensems l'exigència d'arribar als Països Catalans al monolingüisme oficial — o polític —, per tal de superar definitivament els enfrontaments per motius idiomàtics.

Aquest és, al meu entendre, el que podríem denominar supòsit general o supòsit marc per a la normalització lingüística, i m'hi refereixo com a possible objectiu final.

La presència en un mateix àmbit nacional de més d'un idioma oficial és freqüentment causa de tensions que reflecteixen una relació de-

sequilibrada de llengua dominant/llengua dominada o subordinada. Significa batallar constantment en la vigilància per no recular; en una pugna, a més, en què factors de diversa índole provoquen la desigualtat entre les parts³.

La regla bàsica, doncs, sobre la qual s'ha de fonamentar qualsevol planificació lingüística hauria d'ésser la que parteix del principi de territorialitat, que ha de substituir el principi de personalitat: una sola comunitat, una sola llengua.

El criteri de la personalitat comporta de manera quasi natural que, en el millor dels casos, unes llengües siguin més protegides i, com a conseqüència igualment inevitable, que aquestes desplacin les més desvalgudes. El criteri de la territorialitat, en canvi, tendeix a la integració a la llengua pròpia de tots els qui habiten a cada comunitat; a una espècie d'immersió lingüística social.

Que l'objectiu sigui complex i/o que es vegi llunyà no el converteix en prescindible. Que una fita no sigui conjunturalment possible no vol pas dir que deixi d'ésser, per això, necessària.

Aconseguir la implantació del principi del territori és lògicament proporcionalment més difícil com major és la anormalitat. Si el cas dels Països Catalans considerats globalment en relació a Espanya o a França o a Itàlia no fa pensar que hi sigui factible, el del Principat de Catalunya permet de tenir-ne l'aspiració, la qual s'explicita legalment en la definició de la llengua catalana com a l'única pròpia — a més d'oficial —, en l'article 3 de l'Estatut d'Autonomia⁴.

En les actuals circumstàncies no s'albira un context oficialment monolingüe català. La Constitució espanyola estableix diferències desproporcionades entre les llengües de les comunitats autònomes i la llengua oficial de l'Estat, única obligatòria arreu; els Estatuts de les comunitats autònomes de llengua catalana no suavitzen la desigualtat com podrien fer-ho: obligant-hi al coneixement actiu i passiu del català, que hauria d'ésser no solament un dret, sinó també un deure.

O admetem que no és necessari que no hi hagi subordinació per a la normalitat lingüística; que no n'és condició imprescindible l'absència d'hostilitat entre els idiomes en contacte; o haurem d'acceptar que encara no hem pogut transformar suficientment la realitat perquè sigui possible aquesta normalitat.

III

La sort que suposa haver reconquerit la democràcia ha conduït a difuminar una diferenciació ineludible en la lluita per la llengua i la

cultura en general: la que hi ha entre estratègia i tàctica; entre l'objectiu final que es persegueix i les accions concretes que ens hi encaminen. No fa gaires anys hom era conscient, per exemple, que aconseguir que s'ensenyés *el* català a les escoles era una passa indispensable; després s'exigí que s'hi ensenyés també *en* català: i era una altra passa. Cap, emperò, es veia en si mateixa com a definitiva. De més a més, aquest plantejament no oblidava, des d'una altra perspectiva, que allò que ja s'havia abtingut en una part del territori podia restar com a problema pendent en una altra. Des de l'òptica dels Països Catalans, les Balears, el País Valencià, la Catalunya del Nord i l'Alguer encara malden per algunes reivindicacions elementals que al Principat de Catalunya ja s'han guanyat.

Amb la nova situació s'escampa, conscientment o inconscientment, la impressió que totes i cadascuna de les conquestes parcials — que són moltes, indiscutiblement — són l'estratègia, el fi, de la política lingüística. El retret de manca de coordinació i de projecte coherent que sovint se li fa — a la política lingüística — no és sinó l'exigència d'una planificació. No és correcte basar la qualificació del procés de normalització lingüística exclusivament ni principalment en les dades, en les estadístiques sobre l'ús de la llengua en els diversos àmbits, sobre el coneixement actiu i passiu, etc. N'és un aspecte imprescindible, sobretot per anar valorant el ritme en l'avançament; però les reaccions tan contrastades que provoquen són símptoma inequívoc que falta la referència de la fita que es persegueix.

En un bon projecte cap acció concreta no pot estar deslligada de la resta; i totes les accions juntes han de servir harmònicament a un objectiu determinat. Procedir d'altra manera certament que no impedeix que es progressi; no gensmenys, no permet de saber cap on ens mena exactament el progrés.

El que més essencialment es reclama que s'aclareixi de la política lingüística de les comunitats de llengua catalana és si planteja el bilingüisme com a situació estable i definitiva o si s'entén només com una tàctica obligada. Si la doble oficialitat, la igualtat (?) de les llengües en contacte, és l'estratègia, cal explicar quines raons la justifiquen i quines condicions podrien provocar un canvi cap al projecte del monolingüisme. Tothom pot admetre el bilingüisme com una solució transitòria inevitable de més o menys llarga durada; però no tots els catalanoparlants estan d'acord que sigui l'última fita de la normalització lingüística. Hem de pensar que els polítics no puguin assumir explícitament el propòsit del català com a única llengua oficial a tots els territoris on és llengua pròpia. Raó de més perquè la societat, des fora

del poder, sol·liciti sense tabús allò que creu que és just, possible i necessari.

IV

Determinades reivindicacions resulten excessivament comprometedores i aparentment violentes. Aquestes impressions poden ésser i són de fet manipulades de forma que obstaculitzin la normalització lingüística.

Quantes vegades no hem sentit a dir, fins i tot per part dels dirigents de la política lingüística, que la comunitat catalanoparlant, en el camí de recuperació de la seva identitat no ha de cometre els mateixos errors contra els quals justament lluita! No cometre els mateixos errors no pot significar estrictament altra cosa que no imposar per la força la nostra llengua a d'altres territoris de llengua diferent. I bé. Crec que ningú no ha pensat mai en vel·leitats sociolingüístiques imperialistes d'aquesta classe...

Això no obstant, la tergiversació de la història ha tingut els seus efectes: ha provocat una intimidació social que ens priva de reclamar condicions indispensables. O ens obliga a fer-ho mitjançant eufemismes que enterboleixen els veritables objectius.

Una d'aquestes condicions és el retrocés del castellà en els àmbits on no és llengua pròpia. El restabliment de la democràcia ha suposat ja i ha de suposar encara rectificar solucions que foren fruit de la violència: l'avançada de la llengua espanyola cobrint espais i funcions que arrabassava al català n'és un exemple. En conseqüència, no s'ha de témer de reconèixer la necessitat que aquella abandoni els terrenys que ha ocupat prepotentment. Les traves ideològiques esmentades són tan potents, que rebutgem majoritàriament sol·licitar aquesta necessitat de maner explícita. En canvi — heus ací una mostra d'eufemisme — insistim en reivindicacions que no són assolibles si no és precisament a costa de la reculada del castellà. Què implica sinó reclamar major presència del català a l'Escola, als mitjans de comunicació, a l'Administració o al carrer?

Un altre requisit per arribar a la normalització lingüística és la discriminació; en la significació precisa de la paraula: «l'acció i l'efecte de marcar una diferència; de distingir». A causa que se'ns fan sentir interessadament les connotacions negatives del significat del mot, també, doncs, per la intimidació, no es demana obertament que la llengua catalana sigui considerada *diferent i distingida* respecte de la castellana; en nom de la justícia, s'insisteix en la igualtat plena d'ambdues. I, paradoxalment, hom presenta com a una gran conquesta que l'Estatut

d'Autonomia de Catalunya discrimini: que únicament el català hi sigui definit com a llengua pròpia! Aquesta distinció establerta per la llei hauria d'implicar la impossibilitat de viure a Catalunya sense l'ús actiu del català. Plantejar-n'hi la defensa exclusivament des de la persuasió ideològica i el respecte cultural a la comunitat, demanant la comprensió als ciutadans perquè es decideixin a recórrer habitualment a la llengua pròpia, fa ineficax la consecució en la redacció de l'article 3 de l'Estatut d'Autonomia: de res no serveix que la llengua catalana s'hi defineixi com a l'única pròpia de Catalunya si això no suposa la conseqüència lògica de no poder-n'hi prescindir. Mentre els qui habiten als Països Catalans puguin desenvolupar-hi totes les seves activitats públiques, socials, oficials o privades en llengua espanyola i res no els constrenyi a servir-se de la catalana, aquesta no arribarà mai a ésser-hi de fet l'idioma propi.

V

En una altra direcció, cal considerar la ideologia lingüística profunda dels catalanoparlants i les actituds — patents o latents — que se'n deriven.

S'ha dit que, almenys al Principat de Catalunya, ha estat superada quasi plenament la diglòssia, entesa com la diferenciació i substitució del català per raons del prestigi social enfront del castellà.

És cert que, a causa de la història lingüística del segle XIX, i de l'existència d'una burgesia alta i mitjana relativament fidel a la pròpia llengua, no ha pogut mantenir-s'hi la ideologia diglòssica de la mateixa manera que als altres indrets dels Països Catalans.

Això no obstant, els dèsequilibris en favor del castellà són encara força acusats. Els catalanoparlants del Principat de Catalunya opten adesiara per l'espanyol: en adreçar-se a un cert tipus de funcionariat; o a un desconegut; o bé, com s'ha dit tantes vegades, en intervenir en una conversa en què algun interlocutor l'usa, ect. Els motius d'aquesta actitud són més els d'una inèrcia que ha creat hàbits difícils d'abandonar, que no pas els de creure que el castellà és una llengua més important.

Tanmateix, tot i admetent aquest matís no secundari — la inèrcia és perillosa si ha creat mals hàbits —, penso que no hem arribat — ni hi som a prop — a una realitat en què la majoria cregui que la llengua catalana és del mateix rang, no ja només que el castellà, sinó també que d'altres idiomes que han adquirit gran prestigi, i que empren normalment o esporàdicament molts milions de persones.

Potser és una utopia que mai arribem a considerar el català exac-

tament igual que qualsevol idioma, per important — o poc important — que sigui, si tenim en compte els prejudicis ideològics discriminadors que s'han imposat al món. En tot cas, la normalització lingüística, tal com jo l'entenc, només l'assolirem quan tothom estigui pregonament convençut que l'idioma català és qualitativament com tots els que existeixen.

No podem fer abstracció de qui som, de quants som, de quin és el context en què vivim, etc. Nogensmenys, convertir aquests factors condicionants en definitius comporta acceptar que irremeiablement domina sempre el més fort i, doncs, renunciar a transformar la realitat i, pel que aquí ens interessa, a aspirar a la total normalitat lingüística, la qual no s'obté acabant només amb el conflicte principal amb el castellà. Per aquesta via condemnem sense alternativa totes les comunitats diferenciades lingüísticament que no compleixin uns requisits mínims de significació en el concert mundial. Les raons de la força que substitueixen la força de les raons són d'inspiració sospitosa...

VI

La normalització lingüística ha de suposar que els catalanoparlants puguin deixar d'esser militants permanents de la llengua. Ara em refereixo, més que a un supòsit, a un dels símptomes que proven que s'ha arribat a la normalitat. És un senyal incontestable d'anormalitat lingüística que en una comunitat els parlants usin el seu idioma com a testimoniatge de lleialtat, a més de com a instrument per a la comunicació. I penso que això no necessita cap demostració: quan en una societat no hi ha especials conflictes lingüístics, el recurs a la llengua pròpia no té, sigui quin sigui l'àmbit en què s'empri, cap connotació especial; si de cas resultaria sorprenent i del tot estrany el contrari: que es recorregués a una llengua distinta.

Als Països Catalans sabem que, ara com ara, no és possible de deixar de mantenir-hi una militància fatigosa i tensa perquè la llengua es mantingui. Sovint entre nosaltres parlar esdevé un acte marcat, tant pel que fa l'àmbit i la funció d'ús, com pel que fa al mode d'ús, a la problemàtica de la correcció i/o adequació del model de llengua.

El bilingüisme passiu, per exemple, si, d'una banda, és necessari, d'una altra, provoca una incòmoda tibantor a qui el practica.

Les institucions no poden carregar la consciència dels catalanoparlants fent-los responsables de l'avançament o del retrocés de la llengua.

En un altre sentit, l'obligació en les actuals circumstàncies de mantenir unes actituds que evidenciïn permanentment la lleialtat

lingüística conduïx a una diferenciació qualitativa dels ciutadans segons que l'exerceixin o no.

VII

Si he començat al·ludint a un supòsit general i marc per a la normalització lingüística: el de l'aplicació del criteri de territorialitat; vull acabar amb la referència a un altre igualment general, de particular transcendència, que forma també part del fi, de l'estratègia, de la normalització lingüística. Les condicions que he indicat al llarg del treball — a les quals, sens dubte se n'han d'afegir d'altres — no seran en si mateixes suficients si no es donen en tot el territori nacional català.

Això no implica que avui en cada comunitat autònoma no es treballi amb mètodes específics perquè s'avanci en la normalització lingüística. Ni que la consciència del gran desequilibri de la situació de les diferents contrades faci abandonar en res, ni en aquelles en què el procés va per vies més esperançadores ni, molt menys, en les que, en canvi, la realitat fa témer el pitjor.

Tanmateix, si creiem en la Nació dels Països Catalans, ¿com podríem parlar de normalitat lingüística a partir exclusivament de la consideració d'una part, per gran i important que en sigui?

L'objectiu és llunyà. Als problemes específicament lingüístics s'afegeixen els político-administratius, que esdevenen principals, perquè obliguen a viure la comunitat nacional de manera perillosament fragmentada i, per tant, amb una desconnexió que ens distància amb gran risc, perquè afluïxa els lligams històrics que ens uneixen.

Si havia de resumir i enumerar succintament alguns supòsits que considero que fonamenten la normalització lingüística, assenyalaria els següents:

Supòsits que defineixen l'estratègia del procés:

1. L'aplicació del criteri de territorialitat en la política lingüística. Una sola comunitat, una sola llengua oficial.
2. Que les circumstàncies que puguem exigir es donin, al marge de les especificitats necessàries, a tota la Nació dels Països Catalans.
3. Que no sigui necessari de mantenir una militància dels parlants per salvar la llengua.

Supòsits que defineixen les tàctiques per aconseguir els objectius finals:

1. Un retrocés progressiu del castellà en tots els àmbits, en benefici del català.
2. Una discriminació lingüística que faci efectiva la definició del

català com a llengua pròpia a l'article 3 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Discriminació que implica l'obligatorietat ineludible del seu ús actiu en els territoris on és l'idioma propi.

3. Una ideologia lingüística i una actitud consegüent que consideri que la llengua catalana és igual que qualsevol altra llengua de cultura.

♦♦♦

A tall de conclusió, tinc interès a remarcar tres coses: 1. Que no penso que la llengua catalana hagi de desaparèixer. 2. Que, tanmateix, cal diferenciar el que és la subsistència d'un idioma i el que és la manera com es manté. Importa viure, primer de tot; però també, com es viu. En aquest sentit, sóc del parer que, en el marc actual és molt difícil que la llengua catalana arribi a assolir la normalitat, almenys tal com jo l'entenc i he explicat. Serà probablement durant molt de temps — potser sempre — una llengua subordinada. 3. Que l'acceptació sense particulars complexos d'aquesta realitat significa tot el contrari que abandonisme; suposa l'esforç per veure les coses com són i poder planificar en conseqüència sobre bases sòlides la política lingüística per al futur més immediat i per al més allunyat. La reflexió a l'entorn de les condicions que volem exigir per a la normalització lingüística, sense utopies inassolibles però sense falsejar-nos els conceptes, farà que, potser amb renúncies que ens requen, sapiguem cap on ens dirigim: els esforços aleshores hauran de donar millors resultats.

En el fons d'aquest escrit jeu la tesi principal que la normalitat lingüística exigeix la no-subordinació. Tesi que topa amb un context polític-administratiu que fa impossible, almenys per ara, que la llengua catalana visqui sense ésser idioma dominat. Aquesta contradicció frena ostensiblement la possibilitat de la normalització lingüística. D'aquí la meua insistència a distingir entre el que és pròpiament la normalitat i el que són accions per desembocar-hi.

Vull subratllar, a més, una altra conseqüència que també es desprèn del treball. Entre les moltes comunitats lingüísticament subordinades, la catalana n'és una d'especial per la vitalitat que hi té l'idioma malgrat totes les dificultats. Penso que aquesta realitat desmenteix al principi de la sociolingüística segons el qual una llengua en conflicte o bé es normalitza o bé se substitueix. La llarga història de la nostra situació d'anormalitat — de fet, des del segle XVI, sense solució de continuïtat —, amb totes les servituds que es vulguin, no ha conduït a la substitució. La llengua catalana no perd posicions en alguns àmbits; ni en guanya, cal dir-ho, en d'altres en què l'avenç depèn no de condicions lingüístiques, sinó estrictament polítiques, de poder.

Joan Martí i Castell
Universitat de Barcelona

NOTES

¹ Vegeu, sobretot: AA.DD., *Una nació sense estat, un poble sense llengua?*, *Els Marges*, n.o 15, Barcelona 1979, pàgs. 3-13. AA.DD., *Una resposta a «Els Marges», Nous Horitzons*, n. 61; Barcelona, març 1980, pàgs. 9-12; M. PRATS, *Mediació ignasiana sobre la normalització lingüística*, Fundació de la Caixa de Barcelona, col. 1. «Cultura i Entorn», n.o 3, Barcelona, novembre 1989, 22 pàgs; RAFANELL i ROSSICH, *Quin futur hi ha per a la llengua catalana?*, *Revista de Catalunya*, n. 37, Barcelona, gener 1990, pàgs. 21-26.

² Entenc aquí per *conflicte* el xoc, la contesa hostils, i no pas la simple contraposició d'interessos. Així, per exemple, el contrast sociolingüístic entre els parlants dels diferents dialectes d'una mateixa comunitat no en trenquen necessàriament ni habitualment la normalitat.

³ Vènen a tomb unes senzilles però punyents paraules de William Francis Mackey: «Realment, en política lingüística, els grups més poderosos o més grans s'imposen sempre als grups menys poderosos o més petits. Aquesta és la història... Quan s'ha de dur a terme una política concreta en una àrea determinada, molt sovint el grup amb més poder i més nombrós és el que domina la política que s'aplica; i de fet és *impensable que s'esdevingui el contrari* [el subratllat és meu] (...) Potser és injust, potser és brut, però desafortunadament són coses que passen, són els fets de la vida...» (*Per un bilingüisme asèptic*, *Límüs*, n. 1, Barcelona, novembre 1986, pàg. 84).

⁴ L'article 3 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya diu:

- 1. La llengua pròpia de Catalunya és el català.
- 2. L'idioma català és l'oficial de Catalunya, així com també ho és el castellà, oficial a tot l'Estat espanyol.

(...)

⁵ En l'acte d'inauguració de l'Estadi Olímpic de Barcelona un grup de persones proclamaren mitjançant una pancarta que els Països Catalans són una nació: *ho feien exclusivament en llengua anglesa*... És perillósament significatiu, a més, que en subratllar aquest fet el més normal és que es digui que és obvi que no s'usés el català, perquè el missatge havia d'arribar, a través de les pantalles de la televisió, a molts indrets de l'estranger; no és sinó manifestar que la nostra llengua — per les raons que si-gui — és efectivament de categoria inferior a les grans llengües del món.

BIBLIOGRAFIA

- AA.DD., *Una nació sense estat, un poble sense llengua?*, *Els Marges*, n. 15, Barcelona 1979, pàgs. 3-13.
- AA.DD., *Resposta a «Els Marges», Nous Horitzons*, n. 61, Barcelona 1980, pàgs. 9-12.
- LL. V. ARACIL, *Papers de sociolingüística*, Barcelona 1982.
- A. M. BADIA I MARGARIT, *Llengua i poder*, Barcelona 1986.

A. BASTARDAS, J. SOLER, (eds.), *Sociolingüística i llengua catalana*, Barcelona 1988.

X. LAMUELA, *Català, occità, friülà: llengües subordinades i planificació lingüística*, Barcelona 1987.

R. L. NINYOLES, *Bases per a una política lingüística democràtica a l'Estat Espanyol*, València 1976.

J. MARTÍ I CASTELL, *Què és el «normal» en la normalització lingüística?* *Revista de Llengua i Dret*, n. 3. Barcelona 1984, pàgs. 65-68.

J. MARTÍ I CASTELL, *La llengua catalana al Principat de Catalunya, Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. VIII. Àrea 7. Història de la llengua*. Institut de Filologia Valenciana. València 1989, pàgs. 67-91.

M. PRATS, *Mediació ignasiana sobre la normalització lingüística*. Fundació de la Caixa de Barcelona, Coll. «Cultura i Entorn», n. 3, Barcelona 1989.

A. RAFANELL, A. ROSSICH, *Quin futur hi ha per a la llengua catalana?*, *Revista de Catalunya*, n. 37, Barcelona 1990, pàgs. 21-26.

F. VALLEVERDÚ, *El fet lingüístic com a fet social*, Barcelona 1973.

F. VALLEVERDÚ, *Dues llengües: dues funcions?*, Barcelona 1979.

F. VALLEVERDÚ, *La normalització lingüística a Catalunya*, Barcelona 1979.